

THORKILD HANSENS *PROSESSEN MOT HAMSUN* OG DEBATTEN OM DOKUMENTARISMEN

Christopher Messelt

Sammendrag

*Over noen høstmåneder i 1978 skapte Thorkild Hansens Prosessen mot Hamsun omfattende debatt i Skandinavia. Hansen var den første som i et så bredt anlagt prosjekt og med kommer-
sielle siktepunkt tok fatt på å fremstille Knut Hamsuns virke under annen verdenskrig og retts-
oppgjøret i etterkant. Fremstillingen ble båret i den hybride genren dokumentarisme, som kan
sies å kombinere sakprosa og fiksjon, og som i et tiår hadde en fremtredende og feiret posisjon
i Skandinavia. Artikkelen gir et tilbakeblikk på en genre, en utgivelse og debatten den avsted-
kom ved å kaste lys over Hansens kildebruk og stil. Avslutningsvis utspørres det hvorvidt Han-
sen skuslet bort sitt anliggende med genren han skrev i, og videre hvordan genredebatter ikke
har tapt aktualitet i nyere tid.*

Nøkkelord

Thorkild Hansen, Knut Hamsun, dokumentarisme, genre, annen verdenskrig.

Summary

*In the autumn of 1978, Thorkild Hansen's Prosessen mot Hamsun generated a heated debate
in Scandinavia. Hansen was the first to portray Knut Hamsun's position during the second
world war and the legal proceedings against him in the aftermath to such an extent, both when
it comes to the use of sources and commercial ambitions. The portraying is in the genre docu-
mentarism, a hybrid of fiction and non-fiction, which at the time of publishing over a decade
had held a prominent position in Scandinavia. The article gives a retrospect at a genre, a book,
and the debate it caused by throwing light upon Hansen's use of sources and his literary style.
The conclusion asks whether Hansen had a plausible cause and lost it in the use of genre, and
furthermore how genre debates still cause headlines.*

Key words

Thorkild Hansen, Knut Hamsun, documentarism, genre, second world war.

Innledning

I februar 1975 henvender Thorkild Hansen seg i brevform til direktøren i norske Gyldendal, Brikt Jensen, og meddeler at han i noen år har hatt «lyssky planer om at skrive en dokumentarisk fremstilling af PROCESSEN MOD HAMSUN». Hansen jakter på referatene fra Knut og Marie Hamsuns samtaler med rettspsykiatrikerne på Universitetets psykiatriske klinikk og erklæringen skrevet etter observasjon av Knut Hamsun under oppholdet der vinteren 1945/46:

En så usikret landmine tør jeg kun betro en mand med din diskretion. Her véd endnu ingen noget. Men ser du en mulighed for ad legal eller illegal vej, ved gode forbindelser, snedighed, list, eventuelt tyveri at fremskaffe en komplet fotokopi af disse dokumenter, så tror jeg næsten, der er mulighed for, at jeg kan love dig et og andet jordomspændende til gengæld. (Hansen 1996, 15–16)

Hansen aner ringvirkningene av sin veldige ambisjon, og ved utgivelsen i september 1978 og i månedene i etterkant mottok *Prosessens mot Hamsun* massiv oppmerksomhet i skandinavisk offentlighet, særlig grunnet genren Hansen trekker frem i brevet, «dokumentarisk fremstilling». Otto Hageberg meldte at «[o]m Hansens tivolibriller mot Noreg i etterkrigstida kunne det skrivast side opp og side ned» (1979, 79). Og skriverier ble det: På tre måneder avstedkom ordskiftet omkring 700 debattinnlegg, artikler og anmeldelser i norske aviser og tidsskrift (Lunde 1981, 98).¹ Jørgen Haugan hevder at *Prosessens mot Hamsun* utløste «en av de lengste og mest lidenskapelige avisfeider i nordisk pressehistorie» (2004, 402). Flere fagfelt utenom de humanistiske bidro i debatten: Gabriel Langfeldt og Ørnulv Ødegaard så det nødvendig å samme høst offentliggjøre *Den rettspsykiatriske erklæring om Knut Hamsun*, utarbeidet i 1946. Grunnet «preg av insinuasjoner eller rene misforståelser» ønsker de å rette opp det feilaktige inntrykket som *Prosessens mot Hamsun* målbærer. Men, følger de opp: «Vi finner ingen grunn til å gjennomgå i detalj alle de eksempler på dette som finnes i boken – noe som da også ville vært noe nær uoverkommelig» (1978, 5). Johs. Andenæs' *Det vanskelige oppgjøret* (1979) kan også leses som en respons på Hansens bok, som adresseres i første setning: «Landssvikoppjøret etter frigjøringen i 1945 er kommet i søkelyset på ny, ikke minst i forbindelse med debatten omkring Thorkild Hansens bok 'Prosessens mot Hamsun'» (1998, 7).

Haugan anerkjenner at «*Prosessens mot Hamsun* rommer et vell av nytt, spennende kilde-materiale» og peker på Hansens anretning av stoffet som årsak til at boken ble mottatt med brudulje fremfor velvilje (2004, 403). Haugan omtaler boken som dokumentarisk, men i hans biografiske fremstilling er ikke genrepblematisering et anliggende. Denne artikkelens orientering mot genre og tema identifiserer enkelte av årsakene til at boken skapte den mest omfattende kulturdebatten i Norge siden Mykle-saken. Knut Hamsun ble som kjent unntatt straffesak, men funnet skyldig etter Erstatningsdirektoratets stevning om NS-medlemsskap (Kierulf og Schiøtz 2004). Det bidro tidlig til å lage floker i Hamsun-problemet, hevder Atle Kittang, et problem ettertiden er dømt til å bale med: «Det reelle strafferettslege spørsmålet, nemleg om Hamsun ved sine handlingar under okkupasjonen var skuldig i landssvik, og såleis på det grunnlaget måtte reknast som nazist, har vi ikkje noko svar på» (1995, 257).

Hansen ønsket å vise at spørsmålet om hvorvidt Hamsun var nazist, ikke kunne besvares med ja eller nei.² Derfor var en nærmere 800-siders fremstilling i *dokumentarisme*-genren, også kalt dokumentarromanen, velegnet for å få frem et større spenn av nyanser. Genren befant seg i et uavklart forhold mellom etterrettelig og kreativ kildebruk, og dikterisk frihet, og *Prosessens mot Hamsun* er et forsøk på en ny artikulering av problemstillingen. Hansen utmaler her en rekke av hendelsene som utgjør det sammensatte Hamsun-problemet: Hamsuns skriverier i avisene, møtene med Terboven og Hitler, Hamsuns opphold på Landvik gamle hjem og Universitetets psykiatriske klinikk på Vindern og den rettspsykiatriske vurderingen, landssvikoppjøret

---

¹ Flere av disse – anmeldelser, debattinnlegg og replikkutvekslinger – er samlet i Simen Skjøsberg (red.). 1979. *Det uskyldige geni? Fra debatten om «Prosessens mot Hamsun»*. Oslo: Gyldendal.

² Se for eksempel debatten fra NRK-fjernsynsprogrammet «På sparket», sendt 4. oktober 1978, hvor Hansen ble stilt nettopp dette spørsmålet av moralfilosofen Harald Ofstad: <https://tv.nrk.no/serie/paa-sparket/1978/FOLA03007078/avspiller> (lastet 21. august 23).

og erstatningssakene mot Knut Hamsun og Hamsun-familiens øvrige medlemmer. Marianne Stecher-Hansen hevder at aldri før hadde så mange kilder som berørte Hamsun-problemet blitt utforsket av én person. Samtidig kaller hun Hansens ambisjon for både gargantuisk og herkulaisk – blant annet ved omfanget, men også i det faktum at Hansen åpnet ferske sår i norsk nasjonal bevissthet (1997, 124). Det at Hansen kom til Hamsun-problemet fra utlandet kunne på én side vært av det gode, ved å utfordre opptrådte spor og trå opp nye. «Det ingen nordmann hadde dristet seg til, det utførte Thorkild Hansen», hevder Haugan (2004, 402). På den annen side hadde Hansen, i egenskap av å komme utenfra, et svakt blikk og øre for den nasjonale samtalen han intervenerte i.

Utgivelsen av Hansens dagbøker fra tiden han arbeidet med boken, samt forskning på forfatterskapet, kaster nytt lys over hva slags bok *Prosessens mot Hamsun* kan tenkes som og hva slags ambisjoner Hansen hadde med den. Til forskjell fra andre av Hansens bevisst selvbiografiske fremstillinger (for eksempel *Søforhør*, 1982) fremstår den posthumt utgitte dagboken *Mellem Brøndkjær og Nørholm. Dagbog fra Hamsun-årene 1975-1978* som saklige nedtegnelser av vurderinger, avveininger og refleksjoner, arbeidsmetoder og innsamling av stoff, ambisjoner, reiser, lesning og hvem Hansen stod i forbindelse med og traff. Tittelen spiller på Hansens hjem på Samsø og Hamsuns hjem på Sørlandet, samt perioden han arbeidet med Hamsun-boken. Dagboken er redigert av Hansens enke Gitte Jæger og litteraturviteren Lars Peter Rømhild, som i et etterord skriver at utgivelsen «er først og fremmest historien om en bogs tilblivelse. Det drejer sig om den sidste af hans store dokumentariske beretninger» (Hansen 1996, 351). Denne artikkelen viser også hvorfor *Prosessens mot Hamsun* ble hans siste større utgivelse.

Med få unntak er *Prosessens mot Hamsun* fraværende i den akademiske Hamsun-forskningen.³ De som har gjort nytte av Hansens anstrengelser er i første rekke biografene. I *Gåten Knut Hamsun* (1988) benytter Robert Ferguson én opplysning Cecilia Hamsun har gitt Hansen (1978, 417; 1988, 335). Ingar Sletten Kolloen gjør på sin side ikke bruk av Hansens muntlige kilder i verken *Svermeren* (2003) eller *Erobreren* (2004), men går i noteapparatet i rette med enkelte av hans fremstillinger. Jørgen Haugans *Solgudens fall* (2004) støtter seg dels på Hansen, samtidig som Haugan er kritisk, for eksempel til Hansens fremstilling av Marie Hamsun: «Det er en fantastisk god historie Thorkild Hansen her forteller om Marie som den egentlige nazisten, den har bare ikke noe med virkeligheten å gjøre» (2004, 403). Haugan omtaler deler av fremstillingen for en «konspirasjonsteori» (2004, 334) og «jantelovsparanoia» (2004, 365). Viktigere er hans analyse av hvordan *Prosessens mot Hamsun* i ettertid har skapt et mediearkeologisk lag av interessebestemte tolkninger og fremstillinger (2004, 405). Én sak er at Hansens bok gikk i opplag på titusenvis i Norge og Danmark. Senere ble den forelegg for manuset Per Olov Enquist skrev til den skandinaviske film-storsatsingen *Hamsun* (1996, regi: Jan Troell). Det er mot denne bakgrunnen Tore Rem trekker frem at Hansens fremstilling av Hamsuns møte med Hitler er «blitt det mest varige kulturelle uttrykket for hva som fant sted i førerhovedkvarteret Berghof 26. juni 1943» (2014, 27). I sin undersøkelse av Høyesteretts domfellelse av Hamsun finner Anine Kierulf og Cato Schiøtz det relevant å peke på at mye feil er skrevet om saken, «ikke minst av Thorkild Hansen» (2004, 10). *Prosessens mot Hamsun* har gjennom flere tiår, og filtrert gjennom flere genre og tolkninger – fra dokumentarroman, via manuskript, til film og

---

³ Andre som har arbeidet med *Prosessens mot Hamsun*, er Johs. Lunde: *Prosessens mot leserne* (1981). Heidi Norland har skrevet hovedoppgaven «Bastardens forsøk på å finne seg selv. Idé-historiske refleksjoner over biografi- og dokumentar-genren, eksemplifisert med Thorkild Hansens Prosessen mod Hamsun» (UiO, 1998). I en dansk kontekst er *Prosessens mot Hamsun* som oftest kommentert i relasjon til Hansens *oeuvre*: Jalving 1994; Behrendt 1995a og b; Stecher-Hansen 1997; Elbrønd-Bek 2012 og Frederiksen 2014.

skuespillerprestasjoner – preget oppfatninger av Knut Hamsuns virke under annen verdenskrig, rettsoppgjøret og hans ettermæle.

Hvorfor et tilbakeblikk på *Prosessen mot Hamsun* og debatten om den? Kittang har pekt på at utgivelsen utmerker seg i det kollektive traumet som Hamsun-problemet har utgjort siden 1945 (1995, 254–55). Johan Vogt bemerket i etterkant av debatten at «[d]en forbitrelse som Thorkild Hansens bok om prosessen mot Hamsun har voldt i vide kretse er, så vidt jeg kan bedømme, et vitnesbyrd om at tidspunktet for den litt mer besindige ettertanke ennå ikke er inne» (1980, 395). Grunnet bokens virkningshistorie, dokumentarismens status og genreutvikling og at fremstillinger av annen verdenskrig fremdeles skaper debatt, er det betimelig å løfte frem utgivelsen og enkelte av de genremessige og tematiske problemstillingene den reiser. Slik søker artikkelen å være et bidrag til Hamsun-forskningen. Oppstandelsen rundt boken kaster lys over senere genredebatter som gjerne setter søkelys på et uavklart forhold mellom fiksjon og historisk etterrettelighet. En ambisjon med artikkelen er å belyse hvordan Hansens ønske om å utvide et fortolkningsrom og skape nyanser i en kompleks tematikk, faktisk bidro til det motsatte, hvor motsetningene ble skjerpet.

Men: Kan en slik debatt, i både et kort og lengre løp, også være av det gode? Etter en introduksjon av dokumentarismegenren og dens status på 1960- og -70-tallet og herunder Thorkild Hansens forfatterskap, følger tre avsnitt som viser Hansens fremstilling og bruk av kilder. Kildeinnsamlingen var på den ene siden omfattende og et nybrottsarbeid, på den annen side fremstilt i dokumentarismegenren, med retoriske finter og lemfeldighet, noe som kom til å stå sentralt i kritikken. Avslutningsvis utspør artikkelen hvorvidt Hansen i utgangspunktet hadde en plausibel sak som gikk tapt med den dokumentariske fremstillingen.

Hansen og dokumentarismen

Kan man med intensjon om å være kunstner 33 år etter 1945 sette seg fore å fremstille et så betent og sammensatt emne som rettsprosessen mot Knut Hamsun og dens omfattende persongalleri, politiske kompleksitet og nasjonalhistoriske virkningshistorie? Spørsmålet åpner for å undersøke genren *Prosessen mot Hamsun* er skrevet i. *Litteraturvitenskapelig leksikon* definerer «dokumentarroman» som

[u]ndersjanger av romanen som baserer fremstillingen på historiske fakta snarere enn på oppdiktet fiksjon. Overgangen mellom en fiksjonsroman og en dokumentarroman kan være *uklar*, og vil bl.a. være påvirket av hvordan leseren/kritikeren forstår presenstasjonen av 'historiske fakta'. (Lothe m.fl. 2007, 44. Min utheving.)

Genrens bevegelige grense tilbyr forfatteren å utdype et historisk forhold, begivenheter eller personers liv ved å sette hendelser eller bestemte relasjoner i front, ha historiske kilder og hendelser som forelegg, men utforske dem med litterært språk, retorikk og fortellergrep. Slik kan dokumentarromanen skape nærhet for leseren og dvele ved detaljer, og med det gjøre komplekse saker tilgjengelige og levende, være et eksperiment som undersøker, utspør og utfyller forhold det finnes få kilder til eller vitnesbyrd om – eller utfordre en etablert forestilling eller konsensus.

Et tidlig bud på dokumentarromanen er Gunnar Larsens *To mistenkelige personer* (1934). Uten å peke på genretrekk bemerket Sigurd Hoel at Larsens balansering av form og innhold synes å «gi en så nøyaktig og riktig skildring som overhodet mulig av det rent håndgripelig faktiske, så vil det ugripelige – tanker, følelser, sinnelag – fremgå av seg selv» (1955, 265);

forfatteren står fritt til å utfylle de klare fakta. Genren utvikler seg i Skandinavia etter at ny-journalistikken har bredt seg fra USA, med Tom Wolfe, Truman Capote og Norman Mailer. Ved utgivelsen pekte Thomas Bredsdorff nettopp på forbindelsen *Prosessen mot Hamsun* har til ny-journalistikken (1979, 92). Jan Inge Sørbø har knyttet ny-journalistikken og dens subjektivitet til de episke og lyriske genrer, hvor reporteren «opptrer i teksten som eit opplevande eg, som det er lett for lesaren å identifisera seg med» (1989, 90), og Heidi Norland har bemerket at «Thorkild Hansen har en eksplisitt tilstedeværelse» i *Prosessen mot Hamsun* (1998, 8). Johs. Lunde omtaler *Prosessen mot Hamsun* som «en dokumentarroman som både er biografisk og journalistisk» (1981, 50–51), og Poul Behrendt har bemerket at journalistikken forble et kjennetegn ved Hansens forfatterskap (1995a, 21). Haugan omtaler Hansen både som journalist og dokumentarist (2004, 361).

Det er altså belegg for å knytte trådene sammen, uten at det ene utelukker det andre: Romanen, journalistikken og dokumentarisk fremstilling er tett sammenvevet i Hansens «jordoms-pændende» ambisjon. Begrepet *sakprosa* anvendes i hovedsak i Norden, foreslått i 1938, med ønske om å identifisere og bestemme en genre som satte sak i forgrunnen og spilte følelser ut over sidelinjen. Johan L. Tønnesson klargjør videre at «[a]v sakprosaen krever vi et avklart forhold mellom fiksjon og fakta» (2012, 25; 130). Bestemmelsen harmonerer dårlig med det journalistiske, personlige og uklare i dokumentarisme-genren. Det er ingenting som tyder på at Hansen forholdt seg til sakprosa, ei heller at begrepet hadde rullet å ta bo i det litterære kretsløpet han var en del av på 1960- og 70-tallet, det være seg forlag, litteraturvitere eller offentligheten som sådan.⁴

Tore Hamsun skriver i et brev til Hansen i 1975 at han har vært tilbakeholden med å gi innsyn i dokumenter som omhandler familien under annen verdenskrig: «Men med Dem, Thorkild Hansen, stiller saken seg annerledes, og jeg gir Dem med glede adgang til å studere de papirer De måtte ønske» (Hansen 1996, 28). Hansens posisjon må antas å spille en betydelig rolle for den tillit og aktelse han tilgodeses. Hansen (1927–89) arbeidet i femten år som journalist i Ekstra Bladet, Information og Billed-Bladet, innen han i 1962 fikk sitt gjennombrudd med *Det lykkelige Arabien*, en dokumentarisk roman om en dansk-initiert ekspedisjon mot Den arabiske halvøy på 1760-tallet. I 1965 fulgte han opp suksessen med *Jens Munk*, likeledes en dokumentarisk roman om Munk og hans ekspedisjon fra Danmark i 1619, med mål om å lete frem Nordvestpassasjen. Behrendt hevder at det er disse to romanene, sammen med *Prosessen mot Hamsun*, som har skapt navnet Thorkild Hansen (1995a, 21). Et høydepunkt i karrieren kan like fullt sies å være tildelingen av Nordisk råds litteraturpris i 1971 for tre dokumentariske romaner om dansk kolonihistorie og slavehandelen mellom Vest-Afrika og Karibia: *Slavernes kyst* (1967), *Slavernes skibe* (1968) og *Slavernes øer* (1970). I begrunnelsen fra Nordisk råd står det å lese at Hansen «med historisk sakkunnskap och konstnärlig kraft har levandegjort ett exempel på de rika ländernas utsugning av de fattiga länderna» (min utheving).⁵ Motiveringen forbinder og oppmuntrer foreningen av kildemateriale med dikterisk frihet, og synliggjør dokumentarismens fremskutte posisjon i Skandinavia. I Sverige utgav Per Olof Sundman *Ingeniör Andréés luftfärd* (1967), om Solomon Andréés fatale ballongferd mot Nordpolen i 1897, og Per Olov Enquist fremstilte i *Legionärarna* (1968) den kontroversielle utleveringen av baltiske soldater fra Sverige ved avslutningen av annen verdenskrig. I likhet med Hansen ble de to

---

⁴ I den kunstferdig utførte og posthumt utgitte dagboken *Et atelier i Paris 1947-52*, skrevet på samme tid som han arbeidet med Hamsun-boken, anvender Hansen *normalprosa*, om enn i en karakteristikk av Stendhals roman *Le Rouge et le Noir* (1990, 118).

⁵ <https://www.norden.org/no/node/5090> (lastet 26.4.2022).

svenskene tildelt Nordisk råds litteraturpris for sine respektive romaner. Tilslutningen vitner om at dokumentarromanen ble vurdert å kunne fremstille sakskomplekser på en måte faghistorien ikke kan, og å inneha estetiske kvaliteter så vel som å gi historisk-politiske besyv. Genrens status og Hansens allerede innkasserte suksesser med den kan stå som én forklaring på at han underveis i arbeidet med *Prosessens mot Hamsun* flere steder anfører håp om å bli tildelt nobelprisen (1996, 156; 219; 349).

I hvilken grad bør *Prosessens mot Hamsun* ses i lys av Hansens tidligere romaner? Marianne Stecher-Hansen har trukket frem at én forbindelse er intensjonen om å berøre sensitive nerver i en nasjonal bevissthet (1997, 116). Både *Det lykkelige Arabien*, *Jens Munk*, slavetriggen og *Prosessens mot Hamsun* omhandler historiske personer og hendelser. Men der de tre første romanuniversene fremstiller hendelser og personer opp til flere hundre år tilbake i tid og i andre verdensdeler, skiller *Prosessens mot Hamsun* seg ut ved å være preget av en nærhet mellom empiri og nedskrivning av en helt annen art.

Hvilke tanker om genre gjorde Hansen seg i forkant av utgivelsen? I et intervju uttalte han at «boken er en kærlighedshistorie førend noget andet. [...] den er ikke en biografi – det er en process! – og det er det bedste, der findes i litteraturen ... det er retssager – tænk på Karamasov, tænk på Kafka» (sitert i Skjøsberg 1979, 16–17). Slik kan prosjektet forstås som et ønske om oppreisning for en urettferdig behandlet kjærlighet. Samtidig understrekes det at boken skriver seg inn i en egen genre som slekter på proporsjonene og polyfonien i *Brødrene Karamazov* og de mange dunkle trådene i rettergangen mot Josef K. i *Prosessens*. Ambisjonene og målestokkene om å ligge tettere på skjønnlitteraturen enn biografien må nødvendigvis innvirke på valg av retoriske grep, dramaturgisk fremstilling og komposisjon. Ettersom Hansen i fremstillingen fletter inn utdrag fra brev, avisartikler, journaler og romaner, er det en krevende øvelse å identifisere kildene. Hansen skriver for eksempel i en fremstilling av hovedpersonen: «Selv forteller Hamsun at husarresten ble forkynt for 30 dager. Han nevner at det skjedde uten varsel ...» (1978, 21).⁶ Hvor nevner Hamsun dette? I *På gjengrodde stier*? I den rettspsykiatriske rapporten? I et brev? Står det i rettsforklaringen, eller i et avisnotat fra denne? Kort sagt: I hvilken grad skal vi ta Hamsuns utsagn for pålydende? Eller er det Hansen leseren skal lytte til? At Hansen verken gjør rede for kildebruken prinsipielt eller ved enkelttilfeller, bevitner genreproblematikken – eller snarere at den nettopp ikke var vurdert som problematisk.

I debatten ble en rekke genrebeskrivelser påklistret boken. Heidi Norland bemerker at «[d]et var høyst uklart både hva *biografi*, *dokumentar*, *biografisk roman* og *dokumentar-roman* indikerte i forhold til hvorvidt dette dreide seg om en troverdig fremstilling» (1998, 105). Med det skapes også uklarhet om hva slags lesekontrakt *Prosessens mot Hamsun* tilbyr. Harald Ofstad bemerket allerede få dager etter utgivelsen at Hansen «er en ganske slu forfatter» som på en «uhederlig måte blander sammen sitat, fri gjengivelse og romanskriverier om hva Hamsun og hans anklagere følte og tenkte i de og de situasjoner. Ved å skrive på den måten lurte han en del lesere til å opprøres over det norske rettsoppgjøret i stedet for over Hamsuns ‘bistand til fienden’» (1979, 186). Genreforståelse og lesekontrakt er kontekstavhengig, litteraturhistorisk så vel som sosialt og markedsmessig. Dokumentarromanen utgjøres av og befinner seg mellom flere genrer, men som Johan L. Tønnesson bemerker i den forbindelse, «et grenseland forutsetter at det finnes grenser» (2012, 140). Da Hansen i et intervju i desember 1978 blir spurt om boken kan kalles en «dokumentarisk roman», responderer han:

---

⁶ Jeg benytter den norske utgaven fremfor den danske, både fordi den norske utgaven møtte norske lesere og kommentatorer, men også, som vi skal se, fordi den ble korrigert mellom opplagene.

For mig gerne. Genren er endnu så ny, at de lærde er endnu ikke klar med deres definitioner, grænserne er flydende. [...] Det betyder ikke alene kildestudier, men også indlevelse. Du må gengive denne virkelighed så konkret og nøjagtigt som muligt, men også så levende, at den kan fængsle andre. (Sitert i Skjønberg 1979, 281)

Hansen holder fast ved blandingsforholdet mellom kilder og diktning som skal treffe leseren, slik Nordisk råd hadde berømmet ham for, og distanserer seg samtidig fra litteraturforskningen – det er «de lærde». Allikevel: I sin Aftenposten-anmeldelse skriver Carl Fredrik Engelstad at «[i] all fremtidig Hamsun-forskning kommer denne boken til å ruve monumentalt, og ikke bare på grunn av størrelsen». Engelstad fremsetter påstanden på bakgrunn av tre forhold som særlig begeistrer: Detaljrikdommen, den journalistiske stilen, samt «Hansens evne til innlevelse. I stoffet generelt, men fremfor alt i Knut Hamsun selv» (1978, 6). Hansen hylles nettopp for sine litterære fremstillingsgrep. Bedømmelsen vitner om en bestemt tids syn på og vurdering av dokumentarisme så vel som litteraturforskning.

Hansens kilder

Hansens norske forlegger Brikt Jensen uttaler at han med hånden på hjertet «aldri har møtt noen som har gjort seg så stor møye for å kontrollere og krysskontrollere det materialet han skulle bygge boken på» (1993, 180). I kildeinnsamlingen opptrer Hansen på flere måter som forsker, men som kunstner i sammenstillingen og fremstillingen. *Prosessen mot Hamsun* har «Kildefortegnelse», hvor det opplyses om tilgangen på Hamsun-familiens private arkiv, samtaler og korrespondanse, i tillegg til sekundærlitteratur. I forarbeidet oppsøker Hansen Norge fire ganger, og avlegger visitter på Vinderen psykiatriske, Hamsuns hjem Nørholm, Landvik gamle hjem og herredsrettslokalet i Grimstad. Han oppsøkte og kom i fortrolighet med Knut og Marie Hamsuns fire barn, som bidro med kildemateriale i form av brev og samtaler samt tilgang på den klausulerte rettspsykiatriske erklæringen. Det er nærliggende å anta at Hamsun-barna hilste velkommen Hansens interesse for å kaste nytt og fordelaktig lys over familiehistorien. *Prosessen mot Hamsun* er dedikert til dem. Samtalene med Tore og Arild Hamsun foregikk oftest privat og i gemyttlige rammer, og de to leste gjennom manus for å utelukke opplagte feil (Hansen 1982, 200). Dét er naturligvis en praksis med et janusansikt.

I 1975 besøkte Hansen Nørholm to ganger. Da bodde Knut Hamsuns yngste sønn Arild der. Vis-a-vis et helsidefotografi av Arild tatt på østfronten i 1943 skriver Hansen i *Prosessen mot Hamsun*: «Arild Hamsun er i dag en mann midt i sekstiårene, med sitt hjelpsomme vesen er han kjent og godt likt av alle i bygda. [...] Fredsommeligere krigsmann er vel sjelden sett». Avsnittet avsluttes med en fremstilling av gårdsdriften på Nørholm og «granplantefeltene som i dag er gårdens hovedinntektskilde, for der produserer den forhenværende frontkjemper juletrær for Norges barn» (1978, 110). Her renner det retoriske overflødigshornet over. Arild Hamsuns inntrykk av hjelpsomhet kan kanskje tilskrives at den prisbelønte Hansen arbeidet på en bok som skulle rehabilitere familienavnet. Til den andre påstanden, om Arild Hamsuns status «i bygda», har Fædrelandsvennen en mer tvetydig fremstilling året før Hansens besøk. I et intervju med overskriften «Frontkjemper for Hamsun» portretteres Arild Hamsun både kritisk og med velvilje. Journalisten Gunvald Opstad har sett seg lei på Arilds påstander om at faren ikke var nazist, en problemstilling han besvarer slik: «Å disse beskyldningene om nazisme er slik en selvmotsigelse! Hamsun kunne umulig ha skrevet sine bøker hvis han hadde vært nazist. Det er et skjellsord som passer så uendelig dårlig på en kunstner som Hamsun!» (1974, 5). I likhet med Hansen holder Arild seg med den romantiske forestillingen om ‘den store dikteren’, hvor

en logisk konsekvens blir at slike ikke kan begå bommerter eller gå på tvers – og det på tross av Knut Hamsuns litterære insistering på menneskets kompleksitet og dets irrasjonelle opptreden, bejublet og belønnet for å ha satt ord på mangfoldet av nyanser mellom rett og galt, sort og hvitt. Intervjuet og uttalelsene bidrar til å utfylle bildet av det Nørholm Hansen besøkte, og supplerer hva slags kilde visittene har vært; nærhet til barna, ja, som også har sine vurderinger av dikterfaren og meninger om forholdet mellom estetikk og politikk.

Hansen besøkte Ellinor Hamsun på pleiehjem i Danmark, og hadde utstrakt forbindelse med den yngste datteren Cecilia, som Hansen karakteriserer som «den bedste av de fire» (1996, 91). Av Cecilia mottok Hansen om lag 400 upubliserte brev fra Marie Hamsun (Hansen 1982, 200), en gest som Hansen opplevde måtte balanseres i relasjonen til Tore, om hva slags informasjon han hadde mottatt (1996, 73; 152). Videre havnet Cecilia tett på prosjektet da hun bodde nær Hansens bopel på Samsø. Slik får også hun noe ut av kontakten med Hansen i form av støtte, samtaler og noen å betro seg til. Cecilia ringer sent en kveld og forteller at hun kjenner seg full av kreftknuter og har spart opp 200 sovepiller. På pleiehjemmet samler Ellinor dopapir og sko i et skap. Hansen resonnerer korthugd i en blanding av sympati og forundring: «Hamsuns børn!» (1996, 130) og senere, da Tore skal opereres for svulst, «Den familie» (1996, 144). Det er plausibelt å vurdere det dithen at relasjonene til barna har gitt slagside til «den strengeste objektivitet overfor stoffet» som Hansen under arbeidet mente å etterstrebe (1996, 89). På den ene side lyser de metodiske og etiske varsellampene, på den annen side fikk Hansen i samtale kilder og frembragt et veldig stoff. Haugan gir Hansen anerkjennelse for å ha grepet fatt i materialet mens mange av de sentrale kildene fremdeles kunne utspørres (2004, 335). Heri befinner det seg også ambivalens om verdien av empirien for ettertiden.

Av skriftlige kilder får Hansen tilsendt pakker med Hamsun-stoff fra Gyldendal i Oslo, han benytter Arvid Østbyes trykte Hamsun-bibliografi (1972), og får tilgang på journaler i Riksarkivet. Deler av Hamsuns forfatterskap og Marie Hamsuns memoarbøker *Regnbuen* (1953) og *Under gullregnen* (1959) gjør også nytte som kilder. Hansen leser akademiske avhandlinger og historiske fremstillinger om annen verdenskrig, så som Jens Chr. Hauges *Frigjøringen*, som Hansen «læser og exerperer» (1996, 194) og David Irvings *Hitler's War* («uophørlig fængslende (...) på grund af dens mylder af konkrete enkeltheder og trods dens tendens»), 1996, 221; 224). Alle disse figurerer i kildefortegnelsen i *Proessen mot Hamsun*.

Hansens kildebruk: Kabal på Nørholm og forklaringen til Langfeldt

Johs. Lunde har analysert hvordan Hansen i sin fremstilling gjør bruk av det velkjente faktum at Hamsun var ivrig med kabal. Det er verdt å knytte an til Lundes analyse av kapittel tre i *Proessen mot Hamsun*, hvor det pekes på hvordan Hansen fletter andres tekster inn i sin egen:

Forfatteren lar Hamsun sitte i barneværelset på Nørholmen og spille kabal – ‘diploma-ten’ –, og lar leseren følge hans tanker. Denne indre monologen er satt sammen av mer og mindre frie sitater og parafraaser fra artikler og andre ytringer fra Hamsuns forfatterskap, polemikker, intervjuuttalelser og bøker helt fra ungdommen av og frem til *Paa gjengrodde stier*. Dessuten er det ofte uråd å vite når det er Hamsun og når det er Hansen som ‘tenker’. (1981, 84)

Det er foreslått at Hansens kryssklipping av kilder kan likne montasjen (Norland 1998, 64). Det er et godt forslag, hvordan eksisterende uttrykk settes sammen til noe nytt, som videre peker mot den kunstneriske kreativiteten som muligjgjøres med dokumentarismen. Marianne Stecher-

Hansen hevder at det Hansen tjener på å inkorporere Hamsuns stemme er at bokens litterære nivå heves (1997, 133–34), men det er også et nivå som blir en akilleshæl. Under kaballeggingen heter det for eksempel at Tore er «gissel i direktørkontoret på Gyldendal» (1978, 66). Om enn refleksjonen intenderes å være Hamsuns indre, fremstilles den i både velvillige og unyanserte ordelag. Lundes analyse, kommentarene og sitatet illustrerer genreblanding, og med det uklarhetene som oppstår når Knut Hamsun gis refleksjoner satt sammen etter Hansens egne prioriteringer og vurderinger.

La oss se hvordan Hansen lar Knut Hamsun legge kabal i dette kapitlet, denne gang ikke på bakgrunn av Hamsuns egne tekster, men fra to andre som i likhet med Hamsun kom i vanry etter 1945: Gottfried Benn og Albert Speer. Kontrasten som etableres er 1920-tallets urbane utbredelse og industri, motsatt den rene naturen, en konflikt som hos Hansen blir en forklaring på politisk stillingtagen:

Derfor ble det nettopp dette punktet, kampen mot storbyen, som fikk de andre 'feiltagerne' av Hamsuns format til å begå disse feiltagelsene sine.

– Jeg går personlig inn for denne nye staten fordi det er mitt folk som her baner seg vei, sa Gottfried Benn, jeg som er oppvokst på landet og vet hva et hjemsted er. Storby, industrialisme, intellektualisme – det fins øyeblikk da hele dette forpinte livet blekner bort og det ikke fins annet igjen enn slette, vidde, årstider, jord, alminnelige ordfolk.

– Min motvilje mot storbyen og den mennesketypen den frembrakte, og i tillegg min lidenskap for vandringer i naturen – alt dette var ledd i en romantisk protest mot sivilisasjonen, skrev Albert Speer. I Hitler så jeg fremfor alt den mannen som ville bevare det nittende århundres verden mot den foruroligende storbyverdenen vi alle fryktet.

Knut Hamsun kunne ha sagt det samme. I dag ville andre si det samme på samme premisser. Med bare én avgjørende forskjell: De ville være så langt flere enn den gangen.

Røde og svarte. Hjerter og kløver. Ruter og spar. Blut und Boden. (1978, 64)

Benn og Speer gjengis med tankestrek, som indikerer sitat, men uten anførselstegn eller kildehenvisning. En samling av Benns brev fra perioden 1932–45 ble utgitt i 1977. Speers *Spandauer Tagebücher* ble viet massiv oppmerksomhet ved utgivelsen, som sammenfalt med fengselsløsningen i 1975. På denne tiden synes offentligheten mottakelig for nye fortolkninger av annen verdenskrig, og de to titlene er en serve til Hansens prosjekt om å se vurderinger og skjebnesvangre valg i nye sammenhenger. Hansen reduserer Benns, Speers og Hamsuns tilslutning til og medvirkning i det nasjonalsosialistiske prosjektet til en strid mellom moderne byliv og en markens grøde-tilværelse. På et 1970-tall da naturvern var havnet på dagsorden, kan de alle tre fremstilles som fremsynte enere som bare var litt for tidlig ute med økokritiske holdninger.

I *Mellem Brøndkær og Nørholm* skriver Hansen: «Problemfri afskrift af 8 sider Langfeldt-Hamsun-forhør (1996, 151). I kapittel 18 i *Prosessen mot Hamsun* gjengir Hansen et utdrag fra den rettspsykiatriske rapporten, som altså ikke tidligere er offentliggjort. Hamsun uttaler, Langfeldt nedtegner og Hansen gjengir: «Det som utgjør meg kommer hertil den Naadegave som har sat mig istand til at skrive mine Bøger. Men den kan jeg ikke 'analysere'. Brandes har kaldt den 'guddommelig Galskap'». Hansen følger opp: «Det var ikke den formen for galskap professor Langfeldt var spesialist i» (1978, 349). Nivåforskyvningen av «galskap» fra det skapende geni til den mentalsyke, insinuerer at psykiaterens kompetanse er uforenlig i møte med geniet, og Hansen kritiserer implisitt rapportens famøse konklusjon om «varig svekkede sjelsevner». Noe senere blir det Heidi Norland kalte Hansens eksplisitte tilstedeværelse enda tydeligere:

Anvendt på en mann med en innsikt i menneskesinnets avskygninger som Hamsun, klinger dette som en stradivarius i hendene på en ape. (...) Hvor kommer den fra denne kretsen omkring mindreverdighetskomplekset; følelsen av underlegenhet overfor det fremragende? Er det den følelsen som besjeler et geni som stilles ansikt til ansikt med en sakkyndig? Eller skulle det være omvendt? Hvilke 'overkompensasjoner' er det som driver sitt skumle spill når Langfeldt, som selv var gift for tredje gang, må bruke adjektivet 'sterkt' fire ganger etter hverandre når han skriver om Hamsuns seksualliv? (1978, 466)

At Hansens redaktører tillot ham å trekke inn Langfeldts privatliv er i dag knapt til å forstå, og grepet gjør det tydelig hvordan dokumentarismen tillater en større personlig og nær essayistisk tilstedeværelse enn den senere sakprosa-genren. Marianne Stecher-Hansen hevder at leseren aldri tillates å overse at *Prosessene mot Hamsun* fremfor alt er en innsats for å rehabilitere Hamsun (1997, 133). Usakligheten gjør det også forståelig hvorfor Hansens bok både ble møtt med krass kritikk og nær er desavuert i senere Hamsun-forskning.

Kolporteringen av Ralph Hewins' Quisling-henrettelse

Slik forfattere og forskere ofte gjør, kommer også Hansen tilfeldig over bøker som blir retningssigende. Den kilden som kom til å stå sentralt i kritikken, som Hansen på slump kommer over på et antikvariat, og som *ikke* står oppført i kildefortegnelsen i *Prosessene mot Hamsun*, er Ralph Hewins' *Quisling. Profet uten ære*. Hansen oppslukes av boken, som «er fylt med de mest forbløffende opplysninger. Et sant held, jeg fikk fat i den!» (1996, 94), og skriver:

Afslutter til aften Hewins' bog om Quisling, der har givet mig så mange realoplysninger, men som riktignok også vil nødvendiggjøre lange omskrivninger. Jeg kan gyse ved tanken om alle de fejl, der ville have været i mit manuskript allerede på nuværende tidspunkt, hvis jeg ikke havde læst denne bog. (sst.)

Siden utgivelsen i England i 1965 hadde Hewins' Quisling-bok vakt harme i Norge blant faghistorikere så vel som i Utenriksdepartementet, som uroet seg for at Hewins' syn på Quisling som en handlingens mann i 1940 skulle spre seg. Som en følge av det tok UD initiativ til å skrive en engelskspråklig «motbok» om okkupasjonstiden i Norge, ført i pennen av blant andre Johs. Andenæs og Magne Skodvin (Maerz 2007, 366).

I årene etter fikk «Hewins-saken» en ny omgang i norsk offentlighet. Hans S. Jacobsen, som hadde vært NS-aktiv og dømt i landssvikoppgjøret, oversatte og utga Hewins' bok i 1966, og det selv om Jacobsen siden 1930-tallet hadde uttrykt en ambivalent holdning til Quisling (Emberland og Roughvedt 2004, 208–09; 358). Det er denne utgaven Hansen ved et «sant held» har kommet over. Utgivelsen fikk stortingsrepresentant og hjemmefrontmann Sverre Løberg til å omtale Jacobsen som historieforfalsker, hvilket resulterte i at Jacobsen stevnet Løberg for injurier, en sak som gikk i Oslo byrett i 1969. Oddvar Stølen rapporterte fra rettsforhandlingene i ukeavisen *Aktuell*:

Etter hvert kommer det frem at Jacobsen, ved tilføyelser, fotnoter og strykninger i Hewins bok, har forsterket det feilaktige bildet av de historiske begivenheter det fortelles om. (...) [M]ens oversetteren og forleggeren Hans S. Jacobsen ikke er nevnt ett

eneste sted i den engelske versjonen, så finnes hans navn i fem-seks forbindelser i den norske. (1969, 18)

Med stadfesting i Høyesterett fikk Løberg medhold – Jacobsen kunne med rette omtales som historieforfalsker (Maerz 2007, 368), selv om Johan Vogt, som var anført som vitne for Jacobsen, senere stilte spørsmål ved hvorvidt «en juridisk domstol er det rette forum for å avgjøre hva som er riktig og hva som er uriktig historieskriving» (1978, 129). Med en sak som opptok norsk offentlighet over flere år, og som må ha figurert friskt i minne for en rekke aktører i norsk bokbransje, er det til å undres over hvorfor ikke Hansen ble advart mot å bruke boken som kilde. Fra forlagets ståsted vil den mest innlysende forklaringen være at Hewins' bok ikke er oppført i kildefortegnelsen i *Prosessen mot Hamsun*, og at de ikke var klar over at Hansen foretok en nær ren avskrift av boken. Men burde debatten og temaet vakt assosiasjoner til Hansens prosjekt?

I *Mellem Brøndkjær og Nørholm* står det en lapidarisk nedtegnelse om skrivearbeidet, et halvt år etter funnet av Hewins' bok: «Videre, videre, videre. Henretter Quisling» (1996, 140). Kan hende indikerer formuleringen arbeidstempoet, kan hende er den kjepphøy – eller begge deler. For i debatten om *Prosessen mot Hamsun* ble et ankepunkt mot Hansen gjenbruken av Hewins' fremstilling: At Quisling ble bundet til en stolpe, og at liket i etterkant ble respektløst behandlet. La oss se hvordan scenen utspiller seg, først hos Hewins, i Jacobsens oversettelse:

Idet de bandt ham til stauren, beregnet han sin siste handling. Mens han ble bundet til platen bak seg på staken, brukte han sin matematiske hjerne til å finne balansepunktet som hos en statue slik at kroppen ville bli stående etter at døden var inntrådt.

Dette skjedde faktisk også etter at seks eller syv kuler hadde gjennomboret hans hjerte. Han syntes fremdeles å være i live da repene ble fjernet og bindet tatt bort fra hans lysende øyne. Tilskuerne var forferdet.

Derpå ble hans legeme bragt til garagen i Møllergaten 19 og lagt til skue for alle og enhver. Mange 'gode nordmenn' kom for å se at prototypen 'quisling' virkelig var død. For deres skyld ble teppet tatt av. Folk stakk i kroppen og kom med rå bemerkninger. (1966, 389–90)

Slik ser den samme scenen ut i *Prosessen mot Hamsun*:

Nå bandt de ham til pælen. Det sies at Quisling utnyttet sine matematiske kunnskaper og stilte seg på balansepunktet, som en statue, slik at kroppen ville bli stående etter at døden var inntrådt. De [sic] var ihvertfall dette som hendte. Av de 10 kulene gikk 6 gjennom hjertet, men kroppen falt ikke sammen i tauene, det så ut som om han fremdeles var i live da bindet ble fjernet fra de litt fremstående blå øynene hans. Det het seg at lagmann Solem så dette blikket for seg til sine dagers ende. Så ble liket bragt tilbake til Møllergaten 19 og lagt i garasjen, hvor det var offentlig adgang resten av dagen. Vi stakk fingrene i kroppen, noen av oss kom med vittigheter og rå bemerkninger. (1978, 308)

Variasjoner forekommer, men de er kosmetiske, foruten at Hansen legger til det Johs. Andenæs i sin omtale av episoden bemerker som legendestoff (1998, 113), nemlig at Quislings blikk skal ha tynget høyesterettsdommeren Erik Solem, en påstand Hansen henter annetsteds fra i den norske Hewins-utgaven (1966, 382). Hansen skjuler sin kilde med «Det sies» og «Det het seg», og er skjødesløs når han i siste setning bytter ut «Folk» med «Vi» og legger til et «oss».

Kolporteringen av utdraget ble raskt påtalt. Hansen anfører i dagboken den 1. oktober 1978, få dager etter lanseringen av *Prosessens mot Hamsun*, at «[d]et er en [Yngvar] Ustvedt, der har fundet et par fejl, jeg har arvet fra Hewins» (1996, 312). Den 25. oktober arbeider Hansen med å utbedre: «Nu mangler jeg kun at få Quisling henrettet en gang til, så er hele lortet ført à jour» (1996, 329). Rare endringen ble det ikke i første omgang: Til annet opplag i Norge ble avsnittet avrundet slik: «Så ble liket brakt tilbake til Møllergaten 19 og lagt i kiste» (1978, 308). I den norske andreutgaven (1996) er hele scenen klippet bort. (I parentes bemerket er utgaven, utgitt samtidig med filmen *Hamsun*, helt og holdent spart for kommenterende for- og etterord om debatten fra 1978.)

Susanne Maerz foreslår at forklaringen på Hansens bruk av Hewins var naivitet (2007, 369). Vurderingen korresponderer med Hansens rolleforståelse; han er ikke faghistoriker, men kunstner. Hansen behøver derfor ikke reflektere over hvilken posisjon eller samtale kilden finner seg i eller hvilken bakgrunn han selv skriver mot, ei heller over det faktum at Hewins ikke er faghistoriker. Mens Bo Elbrønd-Bek bemerker at Hansen ikke «gennemskuede Hewins' omdiskuterede forsvar for Quisling var og blev symptomatisk for hans kildekritiske position», og at kildebruken «illustrerede Thorkild Hansens grænseproblematik, hvilket let kunne have resulteret i en anklage for plagiat» (2012, 287; 274). En slik beskyldning bekymrer ikke Hansen. En drøy måned etter utgivelsen av *Prosessens mot Hamsun* mottar han et nitten siders brev fra Hewins som ikke flagger plagiatanklager, men snarere stiller seg støttende med Hansen, som en alliert (1996, 333). Hans S. Jacobsen synes ikke å ha hørt fra seg i sakens anledning.

I et intervju med Berlingske Tidende 16. desember 1978 trekker Hansen frem at «[m]an har fylt hele avissider, fordi jeg har begået den skændsel at henrette Quisling op ad en pæl i stedet for opad en mur» (sitert i Skjønberg 1979, 282). I selvbiografien *Søforhør* skriver Hansen nær ordrett av sine uttalelser fra dette intervjuet (1982, 215). At han ikke vurderer sin egen praksis med balladen såpass på avstand, er betegnende. På de tre årene som er gått gir ikke Hansen uttrykk for noen av konsekvensene hans lemfeldige kildebruk avstedkom, det være seg utgivelsen av den rettspsykiatriske rapporten eller Andenæs' *Det vanskelige oppgjøret*. Ei heller underlegger han dokumentarismegenren et kritisk blikk – forståelig nok, da hans karriere var så tett knyttet til genren.

Avsluttende betraktninger

Som et historisk eller litteraturvitenskapelig arbeid er det i dag vanskelig å øyne betydningen av *Prosessens mot Hamsun*. Derimot mener jeg at en betydelig interesse befinner seg i det kapitlet i norsk litteratur- og mediehistorie som boken og debatten om den utgjør. Kritikken bidro til en offentlig samtale om hvilke genrer som høver for fremstilling av historiske forhold, en genrebevissthet som kanskje videre kom til å skjerpe diskusjonene om okkupasjonshistorien, rettsoppgjørene og ikke minst Hamsun-problemet: Retorikk, sleivspark og selektiv og kreativ kildebruk faller tilbake på forfatteren.

For Hansens del ble kritikken begynnelsen på slutten. I det NRK-fjernsynssendte debattprogrammet «På sparket» insisterer Hansen på at han ikke vil «gå ned» med kritikken han er møtt med.⁷ Slik gikk det ikke. Allerede høsten 1978 betakkert storforlagene Farrar, Straus and Giroux og Gallimard seg for opsjoner (Hansen 1996, 332). Poul Behrendt peker på at Hamsun-boken i en kort tid var en gedigen salgssuksess innen forfatterskapet gikk på en knekk det aldri reiste seg fra (1995b, 28). Hansen-biograf Kurt L. Frederiksen mener debatten om boken

⁷ Sendt 4. oktober 1978: <https://tv.nrk.no/serie/paa-sparket/1978/FOLA03007078/avspiller> (lastet 21. august 23).

avslørte forfatteren så vel som genren: «Fra at være en storslået forfatter var han blevet degraderet til en utroværdig skribent. Hans dokumentarisme var ikke mere konkret og sandheds-søgende, den var selektiv og subjektiv» (2012, 239). I selvbiografien fra 1982 identifiserer Hansen seg med Hamsun og peker på at «talentet er alltid kontroversielt! *Processen mod Hamsun* fikk derfor den samme omgang som Hamsun selv, det kom ikke til nogen retssag, men det var sandelig ikke, fordi man ikke med alle midler forsøgte at fremkalde den» (1982, 216). Identifiseringen mellom de to understreker Haugan som viktig å ta notis av fordi den knytter an til subjektiviteten i dokumentarismegenren (2004, 405). Hansen har tatt avstand fra «de lærde», og uttalelsen har likheter til forholdet han utmalte mellom Hamsun og Langfeldt: Vitenskap og objektivitet søker å knuse kunstneren. Som Hamsun før ham mener Hansen seg utsatt for en liknende prosess.

Hva om Hansen hadde fremstilt sitt stoff uten tendens og i en annen genre? Hadde han en plausibel sak med sin ambisjon om å kritisere behandlingen av Hamsun? Kierulf og Schjøtz bemerker et juridisk kritikkverdig forhold vedrørende fengslingen av Hamsun høsten 1945:

Fengslingskjennelsen fra 22. september ble forlenget til 3. november med en heller tvilsom begrunnelse: Man fryktet bevisforspillelse i forbindelse med undersøkelse av i hvilken grad Hamsun var blitt anvendt i Norsk Rikskringkasting under krigen. Det er vanskelig å se hvordan Knut Hamsun på dette tidspunkt kunne forspille bevis som formodentlig befant seg i Rikskringkastingen. (2004, 40)

Hva om Hansen hadde vært analytisk og fortolkende presis som dette? De to advokatenes analyse av den rettspsykiatriske konklusjonen korresponderer i en sober tone med Hansens fremstilling: «den rettspsykiatriske undersøkelsen fremstår som basert på vikarierende motiver, var juridisk feil idet sammenligningsgrunnlaget var galt – og i tillegg generelt medisinsk tvilsom» (2004, 47). De konkluderer også med at «Hamsun ikke var medlem av Nasjonal Samling, og at han skulle vært frifunnet for erstatningskravet» (2004, 94). Det er fristende å spørre hvorvidt konklusjonene innebærer at Hansen ikke bare var uheldig med genren han fremstilte sitt stoff i, men også for tidlig ute.

I 2002 viste dokumentarismegenren seg igjen både kontroversiell og med kommersiell suksess med Åsne Seierstads *Bokhandleren i Kabul*, hvor den påfølgende debatten og rettssaker kom til å handle om genreproblematikk, om hva som er diktning, journalistikk, fakta og innlevelse i virkelige forhold og personer. Syv av de identifiserbare personene i boken opplevde seg krenket og gikk til sak mot forfatteren og forlaget (Heimdal 2008, 14–15). Dokumentarismen som genre har fremdeles sterke innslag av subjektivitet, hvilket skaper uenighet om det fremstilte: Om hva som er sant av det nedtegnede, og hvor mye som er preget av forfatterens litterære stil og agenda.

Dokumentarromaner som tar opp annen verdenskrig-tematikker skaper imidlertid færre overskrifter. Kolbjørn Brekstads tre romaner om Quisling (2009–11), hvor hovedpersonen selv fører ordet, har ikke skapt det grann debatt, men det har i senere tid tre andre fremstillinger av annen verdenskrig. Marte Michelets sakprosabok *Hva visste hjemmefronten?* (2018) har siden utgivelsen avstedkommet et omfattende offentlig ordskifte så vel som flere tilsvarsbøker fra faghistorikere, fortrinnsvis grunnet kildebruk. NRK-fjernsynsdramaserien *Atlantic Crossing* (2020), om den norske kongefamilien under annen verdenskrig, ble fulgt av en debatt om forholdet mellom fakta og fiksjon. Dokumentarserien *Frontkjempere* (2021), også den sendt på NRK, som inneholdt førstehåndsberetninger fra tidligere østfrontsoldater og skuespilledramatiseringer av deres erfaringer, sammen med kommentarer fra historiefaglig hold, ble av flere

vurdert å være for ukritisk. Kan hende vitner oppmerksomheten om at fjernsynsdramatiseringer og sakprosa i dag er genrer med høyere status enn romanen.

Hva slags genrer som til enhver tid vies oppmerksomhet forteller noe om tiden de fremstilles i og om estetiske prioriteringer og debattklima. Kravene til både sakprosaens og fjernsynsdokumentarens objektivitet, fakta og kildebruk, er blitt sylskarpe. Det er krav som på mange måter kan bifalles, samtidig som at fordringen inviterer til en form for polarisering som Thorkild Hansen nettopp søkte å bryte ned, hvor nyansene og det som ikke lar seg avklare historiefaglig, kan utforskes; til dette er romanen av mange vurdert som en heldig genre. Rommet for utforskning av det uavklarte og flertydige synes fremdeles begrenset, og det kan ha å gjøre med genreforventninger og debattkultur. *Prosessens mot Hamsun* ville i dag trolig vært fremstilt i en annen genre, men avstanden til annen verdenskrig synes å spille en mindre rolle. Fremstilt enda tydeligere som roman ville den i dag trolig i beste fall skapt krusninger i offentligheten.

Bibliografi

- Andenæs, Johs. 1998. *Det vanskelige oppgjøret*. Oslo: Aschehoug.
- Behrendt, Poul. 1995a. *Djævlepagten*, bind 1. København: Gyldendal.
- Behrendt, Poul. 1995b. *Djævlepagten*, bind 2. København: Gyldendal.
- Bredsdorff, Thomas. 1979. «Processen mod Hansen». I *Det uskyldige geni? Fra debatten om «Prosessens mot Hamsun»*, redigert av Simen Skjønberg. Oslo: Gyldendal.
- Elbrønd-Bek, Bo. 2012. *Processen mod Hansen. Om skæbnemønsteret i Thorkild Hansens forfatterskab*. København: Scaniae academic.
- Emberland, Terje og Bernt Roughtvedt. 2004. *Det ariske idol. Forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund*. Oslo: Aschehoug.
- Engelstad, Carl Fredrik. 1978. «Hamsun på nærmeste hold». *Aftenposten* 26. september 1978.
- Ferguson, Robert. 1988. *Gåten Knut Hamsun*. Oversatt av Nina Elisabeth Normann og Håvard Rem. Oslo: Dreyer.
- Frederiksen, Kurt L. 2012. *Thorkild Hansen. Forfatteren og livet*. København: Sohn.
- Hageberg, Otto. 1979. «Materialet foreligger, det kan kanskje bli undersøkt engang». I *Det uskyldige geni? Fra debatten om «Prosessens mot Hamsun»*, redigert av Simen Skjønberg. Oslo: Gyldendal.
- Hansen, Thorkild. 1978. *Prosessens mot Hamsun*. Oversatt av Jo Ørjasæter. Oslo: Gyldendal.
- Hansen, Thorkild. 1982. *Søforhør. Nærbillede af Thorkild Hansen*. Oslo: Gyldendal.
- Hansen, Thorkild. 1990. *Et atelier i Paris 1947-52*, bind 1. København: Gyldendal.
- Hansen, Thorkild. 1996. *Mellem Brøndkjær og Nørholm. Dagbog fra Hamsun-årene 1975-1978*. Utgitt av Gitte Jæger og Lars Peter Rømhild. København: Gyldendal.
- Haugan, Jørgen. 2004. *Solgudens fall. Knut Hamsun – en litterær biografi*. Oslo: Aschehoug.
- Heimdal, Lars Anders. 2008. *Erstatning ved grenseoverskridende personlighetskrenkelser*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hewins, Ralph. 1966. *Quisling. Profet uten ære*. Oversatt av Hans S. Jacobsen. Oslo: Store Bjørn.
- Hoel, Sigurd. 1955. *Tanker om norsk diktning*. Oslo: Gyldendal.
- Jalving, Mikael. 1994. *Mellem linierne. Thorkild Hansen som Historiefortæller*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Jensen, Brikt. 1993. *Selvangivelse*. Oslo: Aschehoug.

- Kierulf, Anine og Cato Schiøtz. 2004. *Høyesterett og Knut Hamsun*. Oslo: Gyldendal.
- Kittang, Atle. 1995. «Knut Hamsun og nazismen». I *Nazismen og norsk litteratur*, 2. utgave, redigert av Bjarte Birkeland m.fl. Oslo: Universitetsforlaget.
- Langfeldt, Gabriel og Ørnulv Ødegård. 1978. *Den rettspsykiatriske erklæring om Knut Hamsun*. Oslo: Gyldendal.
- Lothe, Jakob, Christian Refsum og Unni Solberg. 2007. *Litteraturvitenskapelig leksikon*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Lunde, Johs. 1981. *Prosessen mot leserne. Verdisosiologisk tekstanalyse*. Bergen: Sigma.
- Maerz, Susanne. 2007. «Okkupasjonstidens lange skygger». *Nytt Norsk Tidsskrift* 24 (4): 365-75.
- Norland, Heidi. 1998. «Bastardens forsøk på å finne seg selv. Idé-historiske refleksjoner over biografi- og dokumentar-genren, eksemplifisert med Thorkild Hansens Prosessen mot Hamsun». Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Ofstad, Harald. 1979. «Står geniet over moralen?». I *Det uskyldige geni? Fra debatten om «Prosessen mot Hamsun»*, redigert av Simen Skjønberg. Oslo: Gyldendal.
- Opstad, Gunvald. 1974. «Frontkjemper for Hamsun». *Fædrelandsvennen* 27. april.
- Rem, Tore. 2014. *Knut Hamsun. Reisen til Hitler*. Oslo: Cappelen Damm.
- Skjønberg, Simen. (Red.) 1979. *Det uskyldige geni? Fra debatten om «Prosessen mot Hamsun»*. Oslo: Gyldendal.
- Stecher-Hansen, Marianne. 1997. *History Revisited. Fact and Fiction in Thorkild Hansen's Documentary Works*. Columbia: Camden House.
- Stølen, Oddvar. 1969. «Nazi-spøkelser i byretten». *Aktuell* 24 (12): 16–18.
- Sørbo, Jan Inge. 1989. *Offentleg samtale. Presse-etiske grunnspørsmål*. Oslo: Samlaget.
- Tønnesson, Johan L. 2012. *Hva er sakprosa*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vogt, Johan. 1978. *Muntre memoarer*. Oslo: Cappelen.
- Vogt, Johan. 1980. *Skrifter i utvalg*. Oslo: Cappelen.